

Pero SUDAR

Kako sačuvati čovječnost i Kristovu poruku u ratnim uvjetima?*

Uvod

Kako vidite naslov predavanja, za koje sam zamoljen, postavljen je pod znak pitanja. To podrazumijeva da sam pozvan pokušati ponuditi odgovor. Zato sam se, razmišljajući o ovoj temi, i sam pitao, da li je i u kojoj mjeri ljudima uopće moguće ostati ljudi u tako neljudskim okolnostima kao što su ratne. Koliko god se mi trudili i željeli dokazati da je rat nenormalno stanje ljudskog duha, povijest i sadašnjost nas upozoravaju da je rat činjenica s kojom treba računati a to znači o njemu razmišljati i tražiti lijeke stanjima ljudskog duha iz kojih on nastaje, jer ga je samo tako moguće sprječavati. Stoga mi dopustite, da vlastitim promišljanjem, utemeljenim više na neposrednom iskustvu, nego na naučenim knjiškim teorijama, pokušam naslutiti odgovor na postavljenu dvojbu. Držim da bi bila dodatna tragedija, ako iz svega što smo u bezdušnome ratu u Bosni i Hercegovini proživjeli, ne bismo izvukli životne pouke. Ovo razmišljanje sam podijelio u četiri dijela, u kojima pokušavam, u svjetlu zadane teme, nešto reći o odnosu čovječnosti i Kristove poruke u svagdanjem životu, odnosu zajednice vjerujućih, tj. Crkve prema ratu, nenasilju kao ključu do mira, te na kraju nekoliko načela, koja bi mogla biti od koristi u traženju načina kako ostati vjeran Bogu i čovjeku u teškim i izazovnim ratnim uvjetima.

I. Duh Isusov i duh čovjekov

Isusova izreka: "Mislite li da sam došao donijeti na zemlju mir? Ne, kažem vam, nego razdor" (Lk 12,51) uvelike zbunjuje ali u isto vrijeme i

* Predavanje održano na njemačkom jeziku 16. studenoga 2006. u Berlinu na skupu s okvirnom temom *Političko i socijalno stanje u BiH - pogled u (skladnu) budućnost*, u organizaciji Renovabisa i Zaklade "Gospodarstvo i politika". S njemačkog preveo mr. Pero-Ivan Grgić.

potvrđuje da je ljudski život tako ureden da ni Otkupitelj čovjeka ne navija bezbrižnost življenja. Iako će Mesija prema proročkom videnju izmiriti vuka i janje, lavića i tele, zmiju i dojenče (Iz 11,6-8) on, ipak, ne najavljuje smirenje napetosti među ljudima. Naprotiv, on govori o novoj vrsti napetosti, da ne kažemo sukoba, između oca i sina, majke i kćeri, snahe i svekrve (usp. Lk 12,52-53).

Neki, u šali ali s velikom mjerom zbilje, primjećuju da Isus zbog toga i nije trebao dolaziti među ljude jer je i prije njega ova vrsta napetosti obilježavala i otežavala život ljudi.

Kako god ovu Kristovu tvrdnju kušali shvatiti, čini se da je i ljudski život snagom svoje naravi protkan napetošću, koja ga stavlja u stanje pokreta, zauzetosti. Tu činjenicu potvrđuje svaka ozbiljna analiza nutarnjeg duhovnog stanja pojedinca i njegova ponašanja u zajednici. Već je u ponašanju male djece uočljiva težnja sučeljavanju s drugima i odupiranja njihovim stavovima kao oblik odrastanja i sazrijevanja ljudske osobe. To svojstvo ljudske naravi raste zajedno s čovjekom. Iz te spoznaje kao i iz činjenice da je ljudska povijest obilježena ratovima, vrlo lako se može izvući i zaključak da bi ratovi među ljudima, skupinama i narodima bili neka vrsta nužnosti.

1.1. Kao polazišnu točku traganja za uzrokom netrpeljivosti, trvenja i sukoba među ljudima želio bih podvući činjenicu, s kojom ćemo se, nadam se, svi lako složiti, tj. da izvor svih sukoba i ratova nije prvenstveno u stvarnosti u kojoj ljudi žive nego u tome kako je doživljavaju i prihvaćaju. Ratovi počinju i završavaju u ljudskim srcima i njihovim htijenjima. Dakle, rat je djelo htijenja a nipošto nužnosti!

Iz ljudskog srca, poput magnetskih valova, širi se stanje duha koje, zahvaćajući druge, kulminira malim, a onda sve većim i većim nepravdama i sukobima da bi na kraju prerastao u ratove manjih ili većih razmjera. Rat, naime, nastaje nanošenjem male nepravde zbog koje se posvadaju dvije osobe. A onda se to stanje poput zarazne bolesti širi. Sama činjenica da je velik broj ljudi kroz cijelu povijest čovječanstva, odbijajući nepravdu i nasilje, bio spreman položiti i sam život dovela je mnoge do zaključka da je rat nužan i čak opravdan odgovor na nepravde i nasilja. Pri tome se gubila i gubi iz vida činjenica da je svaki rat najprije eskalacija i kulminacija učinjene nepravde i nasilja a tek onda eventualna mogućnost povratka u stanje "pravednosti" i stvaranja preduvjeta pravednijeg društva. Da je svaki rat krivi put i način ispravljanja i sprječavanja nasilja i nepravde, potvrđuju uzroci i rezultati svih ratova ali i činjenica da je, u ime čovjeka, svaki započeti rat morao prerasti u mir, jer u okolnostima trajnoga rata ljudski život ne bi bio moguć. Kakvoću i razinu vrijednosti svakoj stvari i

pojavi moguće je mjeriti samo motivima zbog kojih nastaje, načinima kako dolazi do svoga kraja i plodovima koje postiže.

Ova kratka analiza vodi nas do zaključka da su ratovi, iako plod čovječjeg htijenja, protučovječni i kao takvi u svakom smislu negativni, jer one koji u ratu poginu nitko i nikada ne može u ovaj život vratiti i sve materijalno što rat uništi ne da se popraviti! Sve što se učini obnavljajući ratom uništeno nije ono što je bilo pa nestalo nego nešto posve novo. Papa Ivan Pavao II. rat je definirao “pustolovinom bez povratka”.

Da bismo našli odgovor na pitanje kako sačuvati čovječnost, tj. ljudsko dostojanstvo u ratu, potrebno je najprije pokušati razumjeti zbog čega čovjek, po svojoj naravi, na neki način teži ili je usmjeren na sučeljavanje s drugima? Gdje je izvor koji generira sukobe među ljudima? U kojoj to osobini čovjeka, u kojem, da tako kažem, njegovu dijelu klija nasilje kao sjeme rata? Kršćanski nauk bi na ovako postavljeno pitanje odgovorio da je uzrok netrpeljivosti, nasilju a onda i ratovima među ljudima u grijehom ranjenoj ljudskoj naravi. I to je najkraći i najpotpuniji odgovor na ovako postavljeno pitanje. Čovjek, jer je čovjek, nosi u sebi neki trajni nemir, o kojem sv. Augustin kaže: “Nemirmo je, Bože, srce naše...” Ali ovaj odgovor bez daljnjih pojašnjenja otvara mogućnost opasnoj tvrdnji da bi ratovi, jer izviru iz ljudske naravi, trebali biti shvaćeni i prihvaćeni kao neizbježna nužnost. Uza saznanje da je ljudsku narav teško ili gotovo nemoguće mijenjati, moglo bi se tim putem doći i do zaključka da su ratovi naravna pojava među ljudima. I nije mali broj onih koji to tako, doista, i misle. Ako bi to bilo točno, rat ne bi bio čin ljudskog slobodnog htijenja pa, prema tome, ne bi mogao biti nečovječan, kako smo to maločas ustvrdili nego nužnost ljudske naravi. Uz tvrdnju da uzroci rata leže u ranjenoj ljudskoj naravi neophodno je, dakle, u podrobnijoj analizi razlučiti u čemu se sastoji ranjenost čovjekove naravi, iz koje se rada stanje rata. Čini se da se, prije svega, radi o uvjerenju da je moguće krivim sredstvima doći do željenoga i u sebi, možda, dobrog i opravdanoga cilja.

Po svojoj naravi svaki čovjek teži za potpunom i trajnom srećom i to ovdje i sada. On teško razumije a još teže prihvaća činjenicu da u ovom životu nema potpune i trajne sreće. I zato za njom uporno i neumorno traga. Kad je ne može postići dopuštenim načinima, on poseže i za nedopuštenima uvodeći sebe i druge u još veće nesreće. Tako se u životu svakog čovjeka, na ovaj ili onaj način, u malim i velikim stvarima ponavlja drama prvih ljudi.

To nam daje mogućnost spoznaje da biti čovjek znači biti kušan. Naime, bez vatre prihvaćene kušanje svaki čovjek, svaka zajednica i svako društvo ostaju sirovi i kao takvi teško probavljivi u utrobi zajedništva.

I fizički zakon uči nas da ono što ne probavimo, stvara mučninu a trajna mučnina pretvara se u otvorene rane kroz koje otiče životna snaga. Veliko je umijeće i znak zrelosti znanje prihvatanja svojih ljudskih nemira i življenja s njima tako da ih ne pretvaramo u izvore gorčine i zla za sebe i za druge ljude. Koliko bi među ljudima bilo manje zla kad bismo se naučili prihvatanju sebe i drugih onakvima kakvi jesmo!

Sjećam se jednog razgovora sa šesnaestogodišnjim mladićem, kojeg mi je u teškim danima blokade Sarajeva dovela njegova majka s molbom da mu pomognem otići iz Sarajeva. On je djelovao posve obeshrabreno i bezvoljno a ona puna straha ali i nade da ću im pomoći. Pokušao sam im objasniti da mu ne mogu pomoći u izlasku iz grada i da se, kao i svi mi, mora strpjeti jer će rat, zasigurno, jednog dana prestati i doći će bolji dani. Nastojao sam mu pomoći u shvaćanju da i u tom teškom stanju njegov i život svih nas ima svoj smisao. Sve vrijeme tupo me je gledao da bi mi na kraju suho odgovorio: "Gospodine, meni je dosta makarona i skrivanja po podrumima. Ja hoću jesti 'hamburger', i to danas. Što će biti sutra, to mi ne znači ništa. Ako mi moji roditelji to ne mogu osigurati, ja ću iz ovog pakla pokušati pobjeći. Nije mi žao poginuti ali se ne mogu i ne želim ovdje više patiti." Ne znam da li ću ikada zaboraviti bolni izraz lica njegove majke. Ona je svoje dijete poznavala i znala je da govori ozbiljno. I u mojoj duši je ostao bolni osjećaj jer mi se učinilo da ta nesretna majka vjeruje da bih, kad bih htio, njezinu djetetu mogao pomoći a stvarno nisam mogao. U ratu sam najteže podnosio upravo to što su ljudi vjerovali da im mogu pomoći i tamo gdje to stvarno nisam mogao. Otišao je i danima se nije javio a cijela obitelj proživljavala je dramu neizvjesnosti. Nedugo nakon toga tražili smo ustanovu u kojoj bi se liječio od teške ovisnosti!

I do moguće sreće put vodi kroz tijesne prolaze odricanja. A budući da čovjek, opet po naravi, nerado prihvaća odricanje, on ga nastoji izbjeći vrlo često ne birajući načine. Svaka čovjekova misao, želja i djelo, pri kojima ne vodi računa o načinu, u sebi nosi opasnost za drugog čovjeka. Svako i svačije nastojanje da preko odricanja a to znači kroz patnju drugoga ostvari svoju sreću ne vodi do sreće nego se pretvara u izvor napeposti i sukoba. Čudesan je put do ljudske sreće. Naime, samo kroz vlastito i prihvaćeno odricanje čovjek može dospjeti do istinske sreće a po patnji u koju gura druge redovno on završava u stvarnoj nesreći. Ovo može zvučati kao svojevrsno moraliziranje katoličkog biskupa. I meni bi, vrlo često, bilo drago da ovo nije istinito!

Ja bih bio sretan kad bih, nakon tragičnog iskustva rata i ljudske patnje, mogao vjerovati da rat nije zbir pojedinačnih i osobnih, vrlo čestih u početku malih, nepravdi koje se nanose nemoćnim ljudima. One se, kao i

svako zlo, množe, rastu i prerastaju u stanja koja zovemo ratom. Ako bismo u jednoj rečenici morali odgovoriti što jer uzrok rata, čini mi se da bi trebalo ustvrditi kako je to krivo uvjerenje da je do vlastite sreće moguće doći po nesreći drugoga. I ne samo to! Ovo uvjerenje uključuje i krivo mišljenje kako je opravdano i moguće tražiti odricanje jednih da bi drugi ostvarili velike planove svoje sreće. Tu se, pod krinkom nekog dobra, postavlja prvi čin pretvaranja druge osobe u sredstvo. Život je takav da svakom čovjeku podari barem jedanput mogućnost pretvaranja vlastitih krivih uvjerenja u djelo koje ga vodi do sukoba s drugima. Tako se kovala prva i kuje svaka daljnja karika dugog lanca kojim su kroz povijest vezani, razasobljavani i u roblje pretvarani, tlačeni i uništavani milijuni ljudi.

Velika je zabluda vjerovati da je ropstvo stvar prošlosti. Ono i danas sigurno i udobno stanuje u zemljama visokog demokratskog standarda, krijući se iza lijepih zavjesa u najraskošnijim kućama, vilama i palačama. Na tisuće djevojčica i djevojaka a sve češće i dječaka godišnje siluju njihovi očevi. O torturama nad ženama da ne govorimo! Ali ova drama modernog ropstva ne odvija se samo u krugu privatnosti obitelji. Dosta je i samo površno poznavati stanje u kojem se nalaze milijuni onih, koji su iz svojih domovina pred neimaštinom, progonom ili ratom morali poći, primjerice, u zemlje Europske Unije. Umjesto da nadu utočište, stotine tisuća upada u dobro organizirane lance kriminala iz kojih se ni sami ni pomoću drugih ne mogu izbaviti dokle god su "upotrebljivi". Nakon toga su kao ljudi psihički i fizički uništeni. Samo ono što je meni poznato o tretiranju mladića i djevojaka koji su pobjegli od užasa rata, dovoljno je užasavajuće.

I danas, na prijelazu u treće tisućljeće, prodaje se već na milijune djece, djevojka i mladića da bi poslužili zadovoljenju najnižih nagona u čovjeku. Nakon svih deklaracija o dostojanstvu ljudske osobe, mora se reći, kako je društvo u kojem živimo daleko od tvrdnje sv. Tome da je čovjek vredniji od svega stvorenoga. Pred spoznajama do kojih se dolazi, padaju sve iluzije o slobodama, poštivanju ljudske osobe i njezinih temeljnih prava. Svirepost i bezdušnost ratova u Bosni i Hercegovini, Ruandi, Kosovu, Čečeniji i drugim zemljama ove tvrdnje u cjelini potvrđuju jer oni i nisu drugo nego kulminacija zla u ljudima i među ljudima.

Samo od sebe postavlja se pitanje je li moguće i kako mijenjati ovu, i našem vremenu i mentalitetu, tako svojstvenu sklonost ljudskog duha, ne samo pojedinaca nego i cijelih sustava, struktura i poredaka, da se služi svim sredstvima za postizanje cilja?

1.2. Počinjući svoje djelo naviještanja Radosne vijesti, Krist je obznanio motive, načine i ciljeve svoga dolaska među ljude. Glavni mu je

motiv ljubav, jer "Bog je tako ljubio svijet da je dao svoga jedinorođenog Sina..." (Iv 3,16). Način je predanje, kojim se svaka nepatvorena ljubav pokazuje i dokazuje, jer "nema veće ljubavi od ove: položiti vlastiti život za svoje prijatelje" (Iv 15,13). Svrha ljubavi i predanja jest oslobađanje čovjeka. Zato sam obznanjuje: "Poslao me da donesem Radosnu vijest siromasima, da navijestim oslobođenje zarobljenicima i vraćanje vida slijepcima, da oslobodim potlačene, da proglasim godinu milosti Gospodnje" (Lk 4,18-19). Tek u svjetlu ovih riječi naziremo kakvu vrstu razdora i napetosti Isus želi unijeti ne samo u svijet i njegove strukture, nego i u obitelj i svakog čovjeka. Oslobađati ono što čovjek u sebi i oko sebe želi držati zarobljeno, neminovno nailazi na otpor i protivljenje.

"Zavada" koju Isus unosi između oca i sina, matere i kćeri, svekrve i snahe nosi u sebi novinu jer nastaje kao nužan plod novog, pozitivnog odnosa prema čovjeku. To je sukob između svijeta i onih koji čovjeka gledaju Božjim očima i Božjom ljubavlju mu pristupaju. Biblija je pisano svjedočanstvo Božjeg nastojanja da čovjeka oslobodi njegove gotovo urodene sklonosti i napasti zarobljavanja čovjeka. Isusova smrt na križu, broj mučenika u povijesti Crkve i povijesti čovječanstva potvrđuje djelom ono što je sam Bog "u mnogo navrata i na mnogo načina govorio ocima po prorocima" (Heb 1,2), a Isus prerekao: "Ako su mene progonili, i vas će progoniti" (Iv 15,20). To Isusu ipak nije bilo razlogom da odustane od svoga poslanja ili da svoje učenike ne pošalje u svijet "kao janjce među vukove" (Lk 10,3).

Na pitanje zašto, ostaje samo odgovor da je znao da to ima smisla i da borba za oslobođenje čovjeka iz Božje perspektive uvijek ima izgleda. Riječ i djelo Isusa iz Nazareta jasno pokazuju da je čovjek vrijednost koja se ničim kupiti ne može a njome se sve pa i sama žrtva Bogočovjeka opravdati može. Oružje koje je ponudio svima koji se, po uzoru na njega žele upustiti u tešku borbu za čovjeka, ono je isto kojim se i sam služio. Sve je pozvao na teški ali jedini mogući način uspješnoga suprotstavljanja nasilju, nepravdi kao uzrocima rata među ljudima: "Ljubite svoje neprijatelje i molite za one koji vas progone..." (Mt 5,44).

2. Rat i Crkva (u BiH)

Koliko god bili svjesni da oni koji u ovom svijetu odlučuju ne vjeruju da je ljudsko društvo moguće urediti prema nauku Isusa iz Nazareta, zajednica onih koji su mu povjerovali dužna je iz te vjere djelovati. Upravo tu vidim kvalitetno novi prostor njezinog proročkog i odgojnog djelo-

vanja u društvu i na društvo. Duboko sam uvjeren, da je vjera u nenasilno djelovanje jedini stvarni izlaz iz začaranog kruga nepravde i osvete i jedini mogući način pokušaja očuvanja čovječnosti i potvrde snage Isusove poruke i u tim, krajnje neljudskim, uvjetima. Iako su i sami od početka povijesti Crkve vrlo često bespomoćne žrtve nasilja i nepravdi pa im se i samima nerijetko legitimna samoobrana i pravedni rat mogu učiniti jednim izlazima iz kruga nasilja, kršćani ne mogu izgubiti iz vida Isusov poziv i primjer nenasilnog djelovanja i u uvjetima nasilja. Po tome će ih ljudi današnjeg vremena najlakše prepoznati kao Isusove učenike.

2.1. Znam koliko je osjetljivo područje po kojem se krećem i nisam zaboravio da smo u opkoljenom Sarajevu s čežnjom očekivali da se nad našim nebom pojave oni koji bi "u misiji humane ingerencije zaustavili ubilačku ruku", kako je to u najtežim danima sarajevske drame uzviknuo najveći mirotvorac današnjice papa Ivan Pavao II. Tada nismo razumjeli kako svjetski moćnici mogu, nama se činilo mirno, gledati masovna ubijanja, mučenja i proganjanja nedužnih ljudi. Sjećam se da sam i sam na jednoj tiskovnoj konferenciji u proljeće 1995. u Italiji na pitanje: Što je Sarajevu najpotrebnije? - odgovorio: Bombe koje bi uništile oružje što s okolnih brda ubija nedužne ljude. Unatoč tragičnoj i bolnoj spoznaji da nisu rijetki ljudi i sustavi u povijesti čovječanstva, čije je nasilje bilo moguće zaustaviti samo silom, kao vjerniku mi se postavlja pitanje: Zašto je Isus, koji je i sam bio žrtva nasilja, ostao dosljedan svome stavu nenasilnog mijenjanja čovjeka i svijeta? Zašto je pristao da se, ljudski gledano, i na njemu ostvari cinična Makiavelijeva tvrdnja da "su svi naoružani proroci pobijedili a nenaoružani propali"? Zapovijed Petru: "Vrati mač svoj u korice, jer svi koji se mača hvataju od mača i ginu" (Mt 26,52), ostaje za sva vremena vrijediti kao istina. Njegova osobna vjera u nemoć i besmislenost osvete zasjala je u činu iscjeljenja uha jednome od vojnika koji su mu došli uzeti glavu.

Zadaća Kristove Crkve više je nego jasna, jer se zrcali u svakoj Kristovoj riječi i djelu. Kao što je u svijetu grijeha pozvana i dužna propovijedati milost i u svijetu prolaznoga vječnost, ona, a to znači s njom i u njoj svi koji su Kristu povjerovali, na isti su način dužni u okolnostima nasilja i rata zastupati i živjeti mirotvorstvo i mir jer samo tako pomoći će da čovječanstvo ne ostane bez ideala i čovječnosti. Mi tu nemamo izbora! Naš izbor učinjen je na drvu križa na brdu Kalvariji. Svjedok sam da kršćani ne mogu učiniti mnogo da rata ne bude. Ali ne vjerujem da ne možemo učiniti ništa! Velika je, zapravo ogromna razlika između odobravanja i odbijanja uvjerenja da se nasiljem nešto može promijeniti nabolje. Da Isusov nauk nije bio naivan i neprovediv nego duboko ukorijenjen u stvar-

nosti i jedino moguć, pokazuje i činjenica da su sve promjene s trajnim pozitivnim učincima u ljudskoj povijesti nastale mirnim i nenasilnim obratima. Svaka nasilna pobuna protiv nepravednih sustava, svaka revolucija, nakon rijeka ljudske krvi, beskrajne patnje i stradanja vrlo često nedužnih ljudi, završavala je novim, nerijetko još nepravednijim sustavima.

Držim da ovdje nije potrebno naglašavati kako je ovo poslanje Crkve teško. Neposredno nakon Washingtonskog sporazuma (18. 3. 1994.), kojim je potpisano primirje između Armije BiH, tj. muslimanske vojske i HVO-a, tj. hrvatske vojske u Bosni i Hercegovini, razgovarao sam u jednoj župi u srednjoj Bosni s grupom europskih promatrača. Na njihovo pitanje: Što mislim o Washingtonskom sporazumu, bez dvoumljenja rekao sam kako mislim da je to znak nade za sve ljude u našoj domovini i da mene osobno silno raduje jer se nadam da su ljudi još sposobni oprostiti i živjeti jedni s drugima. U tom je trenutku jedna djevojka, koja je bila s njima i dotada šutjela, briznula u plač i istrčala iz prostorije govoreći: “Ja ne mogu slušati da moj biskup tako govori. Mene to vrijeđa. To nije istina!” Tada su mi rekli da je riječ o djevojci iz sela Dusine kod Zenice, u kojem su muslimanski vojnici izmasakrirali civile, među kojima i njezina oca, brata i još nekoliko bližih rodaka. Sljedeće pitanje europskih promatrača je bilo što kažem na reakciju njihove prevoditeljice i nije li moje mišljenje i stajalište daleko od naroda, od običnih ljudi. Nije li moj govor o miru, pomirenju i zajedničkom životu naivan jer ga ljudi poput ove djevojke ne žele. Zašto im namećati nešto što ne žele? Odgovorio sam da ratom i osvetom ne možemo vratiti mrtve a mirom i pomirenjem možemo i moramo pokušati sačuvati žive. Zbog njih, zbog ove djevojke koja ne podnosi govor o pomirenju, zbog naše budućnosti govorim kako govorim. I to s dubokim uvjerenjem.

2.2. Iako je u teoriji, čini mi se, vrlo očito da je nenasilno djelovanje Crkve jedino moguće, ostaje pitanje koliko je ono razborito i učinkovito u praksi, tj. u uvjetima nasilja, koje je kulminiralo ratom u kojem “mali i priprosti čovjek postaje sredstvom” (Izjava biskupa od 25. 1. 1996.). Oprostite mi što ću ovdje reći riječ ili dvije o stavu i nastojanju Crkve u Bosni i Hercegovini tijekom agresije i rata. Ovdje bih, istina, mogao donijeti na tisuće navoda, koji svjedoče da je barem vodstvo Katoličke Crkve, unatoč sučeljenosti s opasnošću potpunoga istrjebljenja, u Bosni i Hercegovini nastojalo ostati vjerno Isusovoj zapovijedi nenasilanog djelovanja i ljubavi prema svakom čovjeku, pa i prema neprijateljima. Svaki poziv na mirno i pravedno rješavanje teškoća i napetosti među ljudima i narodima i spremnost na oprostjenje i pomirenje, na svoj način, jest očito vanje uvjerenja da je nenasilno djelovanje jedini način očuvanja ljudsko-

ga i božanskoga u ljudima i među ljudima. Držim da ne bi imalo smisla da vas zamaram bezbrojnim navodima iz pisama, priopćenja i apela pape Ivana Pavla II., biskupa Bosne i Hercegovine kao i drugih predstavnika Crkve.

Dopustite mi, ipak, samo nekoliko citata iz Izjava i Priopćenja Biskupske konferencije. Nakon što su na početku rata pozvali sve da "ljudska prava na život i na suživot stave ispred svih drugih interesa" (18. 12. 1992.), biskupi su i u trenutku, kada je iz Bosne i Hercegovine bilo protjerano već više od 50 % katoličkih vjernika, izjavili: "Odbacujemo sve nepravde i neljudska nedjela počinjena u ovom ratu te u ime Božjeg zakona i dostojanstva čovjeka osuđujemo svaku metodu i praksu obespravljenja čovjeka i naroda, progona pučanstva, 'etničkog čišćenja', genocida, rušenja vjerskih bogomolja, iz koje god ljudske skupine ili narodne političke zajednice to dolazilo" (29. 11. 1993.), te tko zna po koji put ponovili da se Crkva "neće umoriti u inzistiranju na pravdi, poštenju i istini" (29. 1. 1995.), jer "kao vjernici i učitelji vjere... obavezni smo pred Bogom i savješću stati u obranu Božjeg zakona i ljudskog dostojanstva svakog čovjeka" (28. 2. 1995.). Nakon Daytonskog mirovnog sporazuma, kojim je zaustavljen rat i o kojem su izrekli sumnju "da na temelju ovako napravljenog mirovnog sporazuma može doista zavladati i potrajati tako poželjan i pravedan mir" (8. 12. 1995.), biskupi kažu: "U ime mira i suživota... sve molimo za oprostjenje... i opraštamo svima... da snagom vjere u Boga i snagom ljubavi prema čovjeku krik boli pretvorimo u poklik nade" (25. 1. 1996.).

Teško je odgovoriti na pitanje da li je i u kojoj mjeri Crkva ovakvim svojim stavovima umanjila nasilje i uticala na skraćenje ljudske patnje u vremenu agresije i rata u Bosni i Hercegovini. Biskupi donekle rezignirano izjavljuju: "Tijekom cijelog rata nismo prestali dizati svoj glas protiv zla i zločina, protiv sile i nasilja braneći pravo nedužnih i nezaštićenih. Taj glas, na žalost, ne našom krivicom, nije dopirao do onih koji su sebi uzimali prvo da crtaju karte svojih interesa ili 'entiteta' precrtavajući i niječući pri tom čovjeka" (25. 1. 1996.). Ja želim naglasiti da nije isto šutjeti i govoriti, činiti i ne činiti bez obzira koliko će naše riječi i čini uticati na stvarno stanje. Šutjeti i mirovati u uvjetima u kojima je napadnut čovjek, znači pristati na zlo i pristajući postati sudionikom i krivcem. Tako Krist nije činio! Stoga, tako ne mogu činiti ni oni, koji su njegovi. Napose to ne može Crkva, ako želi biti Kristova Crkva.

3. Plodovi sukoba i nasilja u Bosni i Hercegovini

Odveć je dugo iskustvo moje zemlje s pokušajima da se napetosti među narodima riješe uz pomoć sile i da se iz njih nade izlaz. Kroz pet stoljeća nastojalo se s mnogo nade silom iskorijeniti zategnutosti i sukobe. Međutim bez ikakva uspjeha. Naprotiv! Nasilje samo povećava postojeće napetosti i generira nove. Crkva je, poučena također tim povijesnim iskustvom, nastojala zauzimati se za sve ljude.

3.1. Razvojni proces sukoba ima sasvim precizan put. Krivi svjetonazor pojedinaca i volja za ugnjetavanjem grupa glavni je izvor svih konflikata. Nasilje se u svakodnevnom životu prakticira na različite načine. Unatoč tomu možemo razlikovati dva stanja. Nasilje se u takozvanom miru pojavljuje u kulturnim, gospodarskim i političkom oblicima. U ratu ti oblici kulminiraju u golom fizičkom nasilju. Uobičajeno je mišljenje da jedino fizičko nasilje ugrožava mir. Međutim, nijedna vrst nasilja ne da se pomiriti s mirom. Gdje god se pojavio bilo kakav oblik nasilja, mir je samo prividan, a rat tek pitanje vremena ili pitanje sposobnosti onih koji trpe nasilje da se usprotive. Svaki rat počinje prije nego što vojnici otpočinu pucati. Ratovi često počinju iz uvjerenja potlačenih, da se nasilje može i treba neutralizirati nasiljem. Ovdje se postavlja pitanje takozvanog pravednog rata. Rašireno mišljenje kako i rat, tj. nasilje može biti pravedno temelji se u ideji da svatko ima pravo svim sredstvima braniti ne samo svoj život nego također svoje interese. Ali sve je teže vjerovati u tu teoriju. Naime, pitanje je li neki rat, to jest rješenje konflikata silom pravedno ili nije, ne može se prosuditi na početku već istom na kraju nekog rata. Događaji su ti koji ljudska djela čine dobrima ili lošima, a ne jedino motivi. Žalostno je, što najčešće bude prekasno, kad se nakon svršenog nedjela osjete njegove negativne posljedice. To me sili da ustvrdim, kako ratovi danas jedva ili nikako ne mogu biti pravedni. "Pravedan rat" ili opravdana primjena sile treba pravedne pobjednike. Meni takvi još nisu poznati!

I samo površna analiza raznih nastojanja da se nepravedno stanje u Bosni i Hercegovini razriješi silom i nasiljem pokazuje da je stanje uvijek gore. Nesnošljivo stanje nemuslimanskog stanovništva pod turskom vladavinom okončano je "oslobodenjem" koje su donijele trupe austrougarske carevine. Okupacija zemlje je zaključena bez pristanka svih naroda u zemlji. Samo sto godina kasnije, u svjetlu događanja koja su uslijedila, priznaju mnogi poznavatelji onog doba, kako stara monarhija za svoju zemlju i nije bila loša. Unatoč tomu određene snage izvan Bosne i Hercegovine nisu se s tim pomirile te su nastojale silom poboljšati stanje. Zločin Sarajevskog atentata poslužio je kao povod da se čitava Europu gurne

u okrutni rat. Taj je rat po svoj prilici odredio budućnost ne samo Europe već cijeloga svijeta. Nema sumnje da je naša zemlja zbog toga dugo vremena trpjela strašne posljedice. Ondašnja je podjela Europe postala sjeme građanskog rata koji je na ovim prostorima vođen za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Taj novi pokušaj da se silom poboljša loše i nedemokratsko stanje otvorilo je vrata sovjetskome komunizmu te ne samo da je produljio agoniju potlačenih naroda nego ju je i pogoršao.

Politički zaokret u devedesetim godinama bio je neraskidivo povezan s dubokom željom i opravdanom potrebom za nacionalnim oslobođenjem. To znači da su narodi u bivšoj Jugoslaviji čeznuli da konačno dode kraj njihovom političkom, kulturnom i gospodarskom ugnjetavanju. Dakle, trebalo bi reći, kako se istom na kraju 20. st. pokušalo na miran način okončati Prvi svjetski rat. Tko bi u ime demokracije mogao takvo što odbiti? Učinile su to, međutim, sve nedemokratske snage u tadašnjim "demokratskim" europskim vladama! I tu, a ne samo u "balkanskoj okrutnosti", treba tražiti odgovor na pitanje zašto su političke promjene u nas bile teške i povezane s tako okrutnim ratom! Vulkan odveć dugo prakticiranog nasilja, koji se taložio u ljudskim dušama, izbio je na svjetlo dana. Svaki pravi čovjek, koji je morao doživjeti jedan ovakav rat, pitao se i pita se, nisu li se legitimno oslobođenje i tako nužna promjena mogli i trebali ostvariti pomoću drugih sredstava. To je jedno od najtežih pitanja koje moja generacija mora sebi postaviti. A na njega uopće nije lako dati utemeljen odgovor. Međutim, bez uvjerljiva odgovora na to pitanje, bit će vrlo teško živjeti i biti okrenutima budućnosti. U svakom slučaju posljedice toga, za mnoge takozvanog pravednog rata, jesu stotine tisuća mrtvih i ranjenih na tijelu i duši, 2,680.000 (63 % ukupnog stanovništva) je proglašeno, zemlja i cijela regija su razoreni. I kao krunu svega dobili smo sasvim nepravedan mir kao dar "demokratskoga" svijeta! Danas, deset godina nakon mirovnog sporazuma u Daytonu Bosnom i Hercegovinom upravlja politička sila u bijelim rukavicama. Ta vrst sile je najopasnija, jer se nitko ne usudi o njoj govoriti! Pokušat ću plodove našega posljednjega pokušaja silom dokinuti nepravdu predstaviti u jednoj slici. Na rijeci Usori u srednjoj Bosni stajao je toliko star i trošan most, da je i komunistička vlast osamdesetih godina odlučila izgraditi novi. Do početka rata most je bio zamalo dovršen. Umjesto da se gradnja novog mosta završi, miniran je također i stari te je na taj način onemogućen svaki promet između dviju obala rijeke. Rat je nehumano stanje među ljudima, u kojem su i dobri na neki način prisiljeni činiti zlo. Zaprepašćuje na koje se sve načine ono dobro u čovjeku u ratu stavlja na gotovo nesavladive kušnje.

3.2. Prije nego što sam doživio rat, bio sam pod komunističkom vlašću i srpskom hegemonijom također uvjeren, da cijena slobode nikako ne može biti visoka. S tim uvjerenjem činio mi se da se, kao posljednje sredstvo, ni rat ne može isključiti. A nakon što sam u ratu doživio da su me duboko razočarali “pobjednici” i mirotvorci, želio bih svoje uvjerenje prenijeti drugima, da ni najlošiji i nepravedan mir nikada ne bih mijenjao za takozvani pravedan rat. Jasno mi je da me se s prividno dobro utemeljenim argumentima može držati naivnim. Može mi se predbaciti da se protivim službenom crkvenom naučavanju. Naglašavam, meni u ovim razmišljanjima nije prvotno važna cijena slobode nego duboko uvjerenje, da današnji ljudi nisu kadri ratom, kao kulminacijom nepravde, ostvariti pravedan mir. Ako pokušam naslutiti gdje bi danas bila Bosna i Hercegovina bez Otomanskoga osvajanja, bez Berlinskoga kongresa, bez Prvoga i Drugoga svjetskog rata, tada moram izreći svoje duboko uvjerenje, da bi put do demokracije bio mnogo lakši i kraći bez spomenutih nasilnih “oslobadanja”.

U svakome se ratu, u pravilu, upotrebljava i žrtvuje nevine ljude. Za vrijeme posljednjeg rata u mojoj zemlji, sinovi su političara studirali u inozemstvu. Sad se vraćaju kako bi preuzeli vodeće uloge. Intelektualci, koji se veoma zauzimaju za mir, nalazili su također putove do sigurnosti. Pripusti i siromašni ljudi te njihovi sinovi silom su tjerani da međusobno ratuju. Danas ih se najčešće odvodi u Den Haag ili se moraju seliti u inozemstvo kako bi gospodarski mogli preživjeti. Tim je jadnim ljudima u njihovu životu sâm život postao nemoguć, jer su ga svjetski političari onako razdijeliti, kako su domaći političari ratom željeli postići. U mojoj zemlji danas o svemu odlučuju stranci koji premalo znaju i razumiju od svega onoga što se zbivalo ne samo u daljoj prošlosti nego i u posljednjih deset godina. Njima poslijeratno stanje u našoj zemlji pruža mogućnost da zarade mnogo novca i da u našoj zemlji instaliraju politiku svojih stranaka. Sve se glasnije spekulira o tome, da se pritom također u Bosnu i Hercegovinu dovozi i odlaže atomski otpad bogatih zemalja. Kad bi takve spekulacije bile samo spekulacije, što ja također mislim, dovoljne su i same sumnje da mnogi u tome vide dodatni argument za iseljenje u inozemstvo. U Bosni i Hercegovini vođen je rat za teritorij. Danas, međutim, mnoga sela ali i gradovi stoje napola pusti!

3.3. Mogao bi se navesti dugačak popis primjera i razloga, zbog kojih moja zemlja glasno vapi, kako je krajnje vrijeme, da se ujedine sve pozitivne snage u svijetu. To bi se ujedinjenje moralo zauzimati za svijet bez nasilja i tlačenja. Svijet bez nasilja je onda moguć, kad prividno jaki i veliki prestanu tlačiti i izrabljivati slabe i malene. Naš je svijet stvoren za

sve ljude i svi imaju pravo u odgovornoj slobodi sudjelovati u njegovim bogatstvima. Treba sasvim jasno reći da će vrijeme 21. st. biti vrijeme pravednosti za sve ili njega uopće neće biti! Svaki potlačeni čovjek je živa i stalna opasnost za sebe i za druge. To danas više vrijedi nego ikad ranije! Da bi se došlo do svijeta pravednoga mira, moralo bi se preodgojiti mentalitet takozvanog modernog čovjeka. Bogat život na račun drugih čini nemogućim mir među ljudima. Stoga se to nikada ne bi smjelo proklamirati kao ideal. Crkva i vjerske zajednice morale bi spoznati i prihvatiti svoju ulogu u tom odgojnome procesu. Tko može inače čovjeku duboko povrijeđenomu ponuditi vjerodostojne motive da oprostí onomu koji je skrivio njegove rane i da ga opet prihvati kao čovjeka? Tko može uvjeriti takve ljude da je mir ponajprije Božji dar? Ljudi moraju postati dostojni toga dara. Upravo je pomirenje našeg svijeta, po mome mišljenju, srž njihova ozdravljenja. A pomirenje mogu vjerodostojno naviještati jedino istinske duhovne snage, jer one otvaraju put nenasilju. Da bi ispunile tu zadaću, moraju Crkve i vjerske zajednice mnogo više surađivati na tom području. Mnogim su današnjim ljudima one, Crkve i vjerske zajednice, sve manje vjerodostojne kojima je važnije na koji se način vjeruje u Boga od činjenice da se uopće vjeruje! Nenasilje ima više naličja. Ono je izazov svima!

4. Ljudski i vjernički razlozi nenasilnog djelovanja

4.1. Iako mi se čini da bi iz svega gore rečenoga trebalo biti očito zašto je svaki čovjek pozvan na nenasilno djelovanje, evo i nekih općeljudskih načela, koja su meni pomagala odolijevati pokličima mržnje i netolerancije. Svaki čovjek, već po tome što je čovjek, pozvan je promicati mir kroz nenasilno djelovanje jer:

- * Čovjek, kao takav, a to znači svaki čovjek, pa bio ne znam kako nesavršen ili pak zao, temeljna je i najveća vrijednost na ovome svijetu. Njemu sve služi a on ničemu;
- * Sve ljude, bez obzira na boju kože, stupanj naobraženosti i socijalnog položaja jednako bole nepravde i nasilje;
- * Nema loših i manje vrijednih naroda;
- * Pravda i istina su najbolji i najsigurniji putovi promicanja dostojanstva čovjeka i boljitka ljudskog društva;
- * Mir je uvjet sreće svakog čovjeka i svakog napretka ljudskog društva;
- * I najgori mir je bolji od najboljega rata;

- * Rat je najgori oblik nijekanja ljudskog dostojanstva i svih temeljnih prava čovjeka jer pogada najprije i najviše one koji su najslabije zaštićeni;
- * Nijedan rat nije potreba nego objest, zato čestiti ljudi čine sve da ga spriječe;
- * Ratom se nikad ništa nije popravilo a mnogo puta je sve uništeno;
- * U ratu se "o onima drugima" nikada ne govori istina;
- * Ratom se nikada ne postiže niti učvršćuje mir nego se otvaraju mogućnosti još većem nemiru;
- * Ratom se ne ispravljaju nego umnožavaju nepravde;
- * Pošten čovjek ne može biti sretan, ako su oko njega nesretni ljudi, napose je krivac njihove nesreće;
- * Na kraju svakog rata treba položiti račune za svoje riječi i djela.

4.2. Vjernik, kao čovjek, snagom svoje vjere nastoji svu stvarnost a prije svega čovjeka promatrati i shvaćati iz Božje perspektive. Zato je, u ime vjerodostojnosti svoje vjere, obvezatan nenasilno djelovati jer zna:

- * Bog je stvorio i ljubi svakog čovjeka zbog toga što u svakom čovjeku ima nešto dobra;
- * Ako je Bog apsolutan, ni čovjek ne može biti relativan i nevažan;
- * Dobro uvijek pobjeđuje jer je Bog na strani dobra;
- * Čovjek je čovjeku jedini put do Boga;
- * I najmanja pomoć čovjeku u potrebi, učinjena je samome Bogu;
- * Bez obzira na "opravdanost" razloga, mržnja zatvara put ne samo do čovjeka nego i do Boga trujući i ubijajući najprije onoga tko mrzi.

Zaključak

Koliko god razumom uvidao opravdanost i potrebu nenasilnog djelovanja, čovjek se vrlo teško drži u vlasti svoje volje u okolnostima nasilja i nepravde, kojima je i u miru a napose u ratu izložen. Meni se, stoga čini, da je nutarnju snagu za nenasilno djelovanje, kao stil života, moguće crpiti samo iz vjere. Iako se ne bih usudio ustvrditi da ne postoje slučajevi humanog i čestitog djelovanja onih, koji misle da ne vjeruju, čini mi se da je čovjeku moguće zatomiti, gotovo instinktivne nagone za osvetom, samo snagom milosti. Oni koji se bez milosti Božje zalažu za čovjeka i trude oko dobra, zapravo su zahvaćani Božjim Duhom, makar toga i ne bili svjesni. Drugim riječima, čovjeku je potreban stvarni poticaj Božjeg Duha da bi kroz prividnu zakonitost ljudskih međuodnosa, zasnovanih ponaj-

češće na zakonu jačega, prepoznao stvarnost i svoju ulogu u njoj, onakvom kakva uistinu jest.

U tom smislu svakom čovjeku potrebno je obraćenje. A obraćenje se sastoji u izlasku iz vlastite začahurenosti i straha i otvaranja Bogu, kojega ne možemo susresti osim u čovjeku i po čovjeku. Samo ljudi koji se, snagom vjere, trude Božjim očima gledati čovjeka i ljudskim srcem pristupati Bogu mogu i u najtežim okolnostima ostati vjerni Isusovu nauku i vlastitom ljudskom dostojanstvu. U ratu je to veoma teško ali nije nemoguće. To su ostvarili samo oni koji odlučno svačije zlodjelo osuđuju a svakog čovjeka opravdavaju. Nakon tragičnog iskustva rata u Bosni i Hercegovini, čini mi se da je krajnje vrijeme početi s odgojem čovjeka u drugačijem duhu jer mu prijete drugačije, teže opasnosti. Vjerujem i nadam se da Crkva Kristova iz svoje riznice ima što ponuditi i dužna je u tome svim raspoloživim silama sudjelovati. Danas nije ugrožena samo vjera u Boga nego i temeljni odnos prema čovjeku. I zato čovjek treba postati put Crkve u treće tisućljeće. Podario nam Bog razbora, milosti i snage da tako i bude.